

bilan birga, respondentlarning yarmi favqulodda vaziyat rejimida ishini bajarishdan ma'lum bir hissiy ko'tarilish va hayajonni boshdan kechirishlarini va respondentlarning 30 foizida tashvish va bezovtalik hissi borligini ta'kidladi.

So'rov natijasida ma'lum bo'lishicha, o'qituvchilar tomonidan rejalashtirilgan ishlarni bajara olmaslik yoki bajarmaslik ularda turli xil salbiy his-tuyg'ularni keltirib chiqaradi: ko'ngilsizlik (69%), pushaymonlik, umidsizlik va achchiqlanish (31%), qo'rquv, xafagarchilik (19%), tashvish, hayajon va g'azab (7%).

Ma'lumki, vaqtini cho'zish deb ataladigan narsalar ko'p vaqtini olishi mumkin - mobil telefonda bo'sh suhbatlar, Internet va ijtimoiy tarmoqlarda maqsadsiz kezish, teleko'rsatuvlarni tartibga solinmasdan tomosha qilish va hokazo. O'qituvchilarning 69 foizi uzoq davom etgan yig'ilishlar va o'qituvchilar kengashlari, shuningdek, turli xil kutilmagan vaziyatlarni aniqladilar, chunki asosiy vaqt ish kuni davomida cho'kib ketadi. Shu bilan birga, respondentlarning 44 foizi internet va ijtimoiy tarmoqlarda o'tirish ham ularning vaqtini olishini qayd etgan.

Ish kuni davomida ortiqcha charchoqning oldini olish uchun ishini tananing biologik ritmlari, sog'lig'i va charchoq darajasining xususiyatlariga muvofiq rejalashtirish, shuningdek, qisqa dam olish va tushlik tanaffuslari uchun vaqt ajratish kerak. So'rov davomida ma'lum bo'lishicha, respondentlarning atigi 38 foizi ish vaqtini rejalashtirish va taqsimlashda o'zlari haqidagi bilimlardan foydalanadi. Respondentlarning 44% har doim ish kuni davomida dam olish uchun vaqt ajratadi, ba'zan - 38% va umuman vaqt ajratmaydi - 19% pedagoglar.

To'g'ri dam olish va tiklanish uchun zaruriy shart - bu sog'lom uyqu. Ma'lum bo'lishicha, o'qituvchilarning 69 foizi uyqu vaqtini qisqartirish orqali muhim va shoshilinch ishlarni bajaradi, bu mutlaqo qabul qilinishi mumkin emas.

Sarflangan energiyani samarali tiklash, ish kuni davomida charchoq va taranglikni bartaraf etish uchun siz faoliyat turini o'zgartirishga harakat qilishingiz va ish jadvalingizga jismoniy mashqlar tanaffuslarini kiritishingiz kerak. Aniqlanishicha, jismoniy madaniyatning turli shakl va vositalaridan foydalanish nafaqat charchoqni ketkazadi va ish qobiliyatini tiklaydi, balki "...ruhiy holatni yaxshilaydi, uyqu va ishtahani normallantiradi, ... asab tizimining plastikligini oshiradi" [5:293]. So'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning atigi 15 foizi jismoniy faoliyatning kichik

turlaridan doimo foydalanadi, 44 foizi ulardan ba'zan foydalanadi, respondentlarning 41 foizi esa umuman foydalanmaydi.

O'qituvchilarning vaqtdan samarali foydalanish kompetentsiyasini rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida ta'lim tashkiloti negizida vaqtini tartibga solishning oqilona usullarini ishlab chiqish va mehnatni tashkil etish usullari va qoidalarini o'zlashtirishga qaratilgan vaqtini boshqarish bo'yicha seminar va treninglar o'tkazish zarurligi yuqoridagi so'rovnoma xulosalaridan ko'rinib turibdi. O'tkazilgan so'rovnoma va suhbat natijalariga asoslanib pedagog-xodimlarga ish va shaxsiy vaqtlarini samarali tashkil etish bo'yicha quyidagi tavsiyalarni taklif qilamiz:

- aniq maqsadlarni shakllantirish va belgilash hamda ularga erishish bo'yicha harakatlar rejasini tuzish;

- erishilgan natijalarni vaqti-vaqti bilan baholash, ularni rejalashtirilgan maqsadlar bilan solishtirish va kerak bo'lganda o'z vaqtida tuzatishlar kiritish;

- vazifalarni rejalashtirayotganda ularni muhimligi va dolzarbligiga qarab taqsimlash;

- katta va muhim ishlarni bajarayotganda ularni kichikroq qismlarga bo'lishga va bosqichma-bosqich bajarishga harakat qiling;

- to'g'ri dam olishdan mahrum bo'lmazlik uchun barcha ishni ish vaqtida uyga olib bormasdan bajarishga harakat qiling;

- kuchni tiklash, kun davomida jismoniy tarbiya tanaffuslari va mashq daqiqalaridan foydalanish;

- tushlik tanaffus va dam olishga vaqt ajratishni unutmang;

- vaqtinchalik manbalar va vaqtini qisqartirish haqida bilish, shuningdek, Internet va ijtimoiy tarmoqlarda o'tkaziladigan vaqtini tartibga solish;

- ish vaqtini yanada samarali rejalashtirish va belgilangan vazifalarni bajarish uchun o'zingiz va tanangizning xususiyatlari haqidagi bilimlardan foydalaning.

Shunday qilib, so'rov natijasida olingan ma'lumotlarga asoslanib, o'qituvchilar va umumta'lim maktabi rahbarlarining vaqtini boshqarish va uni qo'llash asoslari bo'yicha xabardorligi past darajada ekanligi ma'lum bo'ldi. Ishlab chiqilgan tavsiyalar har bir o'qituvchiga nafaqat ish vaqtdan, balki bo'sh vaqtlaridan ham oqilona foydalanishga yordam beradi, uning etarli miqdorini dam olish va tiklanishiga bag'ishlaydi.

Adabiyotlar

1. Архангельский Г. А. Работа 2.0: прорыв к свободному времени. - М. : Манн, Иванов и Фербер, 2010. - С. 177.
2. Богославец, Л.Г. Тайм-менеджмент в работе образовательных учреждений: методическое пособие /Л.Г.Богославец, О.И.Давыдова. - Москва: Сфера, 2013. - 125 с.
3. Кузьмина О. В. Проявление компетентности во времени у педагогов в ситуациях информационных перегрузок в условиях освоения виртуальных технологий обучения // Педагогическое образование в России. - 2013. - № 4. - С. 98-102.
4. Лукашенко.М. Тайм-менеджмент для детей. Книга продвинутых родителей. - М.: Альпина паблишер, - 2013. - С. 154.
5. Юсупова Н. Тайм менеджмент вақтни бошқариш. Т., «Янги авлод» 2009. Б.88
6. Шамшикова О.А., Кормачева И.Н. К вопросу о психологическом феномене «прокрастинация» // Развитие человека в современном мире. - 2014. - № V-1. - С. 253-270.
7. Milgram N.N., Tenne R. Personality Correlates of Decisional and Task Avoidant Procrastination //European Journal of Personality. - 2000. - Vol. 14. - P. 141-156.

РЕЗЮМЕ. Maqolada umumta'lim maktabi rahbarlari va o'qituvchilarning kundalik hayotda va ish vaqtida vaqtdan foydalanish bo'yicha so'rovnoma va suhbat natijalari taqdim etilgan. Tadqiqotlar natijasida muallif tomonidan o'qituvchilarning pedagogik faoliyat jarayonida vaqtdan samarali foydalanish bo'yicha tavsiy va takliflar berilgan.

РЕЗЮМЕ. В статье представлены результаты опроса и интервью об использовании времени в повседневной жизни и на работе руководителями и учителями общеобразовательных школ. В результате исследования автор дал рекомендации и предложения по эффективному использованию времени в педагогической деятельности учителей.

SUMMARY. The article presents the results of a survey and interview on the use of time in everyday life and at work by managers and teachers of secondary schools. As a result of the study, the author made recommendations and suggestions for the effective use of time in the teaching activities of teachers.

AQÍMBET BAQSIÍNÍŇ QARAQALPAQ BAQSIŞHÍLÍQ MEKTEPLERINÍN RAWAJLANIWÍŇDA TUTQAN ORNÍ

A.A.Erejepov – *pedagogika ilimleri boyınsha filosofiya doktori, docent*

Nókis qalası Esjan baqsı atındaǵı 1-sanlı balalar muzıka hám kórkem óner mektebi

Tayanch so'zlar: baxshi san'ati, doston, folklor, musiqa tarixi, afsona, dutar cholg'u asbobi, baxchishilik ustoz shogid maktabi.

Ключевые слова: искусство бахши, эпос, фольклор, история музыки, легенда, музыкальный инструмент дутар, школа учеников бахши.

Key words: the art of bakhshi, epic, folklore, history of music, legend, musical instrument dutar, school of bakhshi students.

Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2018-jıl 1-noyabrdegi «Xalıqaralıq baqsıshılıq óneri festivalın

ótkeriw haqqında»ǵı PQ-3990-sanlı qararında xalıqtıń milliy baqsıshılıq, dástan atqarıwshılıq kórkem óneriniń

ayırıqsha úlğilerin asırap-abaylaw hám rawajlandırıw, onı keń en jaydırıwda jas áwlad qálbinen baqsıshılıq kórkem óner tarawına húrmetin hám itibar tuyǵıların kúsheytiriw [1] kerekligi kórsetilgen.

Xalıqtıń ázeliy tariyxı hám mádeniyatı eń áweli onıń awız eki dóretiwsilik-folklor kórkem-ónerinde, dástan hám eposlarında jırlanǵan millettiń ózligi, onıń ózine say milliy qádrıyatları, úrip-ádet dástúrleri hám onı asırap saqlaw, rawajlandırıw, jańa áwladqa jetkeriliw menen bahalanadı. Baqsıshılıq óneri xalqımızdın eń eskiden kiyatırǵan súyikli ónerleriniń biri esaplanadı. Olardıń saızı menen sózi miynet adamlarınıń tilegine únles, tilegine say bolıp keledi [2].

Xalıqtıń ádebiyatı menen kórkem óneriniń rawajlanıwında belgili dárejede úles qosqan atqarıwshılardıń xızmeti xalqımızdın kóp ásirlik tariyxınıń altın betlerin tolıqtıradı. Olar ózleriniń kelip shıǵıwı jaǵnan tereń tariyxıy tamirlarına iye. Jıraw, baqsı, sazende, qosıqshı, qıssaxan bolıp bir neshe toparǵa bólinedi. Milliy muzıka kórkem ónerinde jıraw hám baqsıshılıq kórkem óneri óziniń dóretiwsilik baylıǵı menen ayırıqsha xalıq húrmetine iye bolǵan tarawlardan sanaladı.

Baqsıshılıq kórkem ónerinde ázelden kiyatırǵan ustaz-shákirt dástúri, milliy muzikalıq miyraslarǵı atadan balarǵa, ustazdan shákirtke ótkeriliwı, asırap-saqlap, keyingi áwlad wákıllerine jetkerip beriliw máselelerin úyreniw. Qaraqalpaq baqsıshılıq mektepleriniń rawajlanıw tariyxı hám onda Aqımbet baqsınıń tutqan ornın talqılaw. Baqsıshılıq jolında kóplegen shákirtler tayarlap, namalar dóretip, qaraqalpaq xalıq arasında úlken abıroyǵa iye belgili baqsılardıń biri Aqımbet baqsı boldı [4]. Ol XIX ásirdeń ortalarında ómir súrǵen qaraqalpaqtıń ataqlı baqsısı bolıp pútkil Xorezmge (ózbek, túrkmenler, qazaqlar arasında) dańqı jayılǵan. Aqımbet házirgi Shımbay rayonınıń arqasındaǵı burınǵı “Aq qalanıń”, “Torgay teregi” degen jerde tuwılǵan. Aqımbet baqsı qaraqalpaq baqsıları arasında jas áwladtan shákirt shıǵarıw, olarǵa ustazlıq etiw dástúrin joqarı basqıshlarǵa kótergen baqsılardıń biri. Maǵlıwmatlarǵa súylene otırıp, Aqımbettiń qaraqalpaq baqsıshılıq mektebiniń baslawshılardan ekenligin biliwimizge boladı.

Aqımbet baqsı talantlı jaslarǵı úyine jıynap, ózgeshe baqsıshılıq mektebin shólkemlestirdi. Ótken ásirdeń baslap, tap usı búginge shekem onıń atqarıw usılında aytıp júrgen baqsılar, sol mektepten tarqalǵan. Aqımbet baqsı mektebiniń tiykarǵı baǵıtı- milliy xalıq namalarınń barlıq ózgesheliklerin tolıq saqlay otırıp, olardı kópshiliktiń kewline qonımlı etip, jańa baǵdarlar menen rawajlandırıwǵa qaratılǵan. Aqımbet óz shákirtlerine qosıqtıń aytıluw usılı hám namanıń shertiliw texnikasını, hár bir namanı birme-bir qatallıq penen tejep úyretken. Solay etip, ádep aytım qosıqların úyretse, kem-kemnen dástannıń úzindilerin, soń dástannıń ózin tolıǵı menen úyretiwge ótetuǵın bolǵan. Shákirtlerine usınday baqsıshılıq qaǵıydaların úyretip, qayta-qayta sınaqtan ótkerip óz ruqsatın (pátiya) beretuǵın bolǵan. Usılayınsha óz mektebine ılayıq xalıq namaların qayta islep rawajlandırıp, bir joǵa salıwı, Aqımbettiń kóp jıllıq ómir tájiriyesine hám qaraqalpaq baqsılarınıń dástúrine, sonday-aq ulıwma shıǵıs xalıqlarınıń “Mushayra” dástúrińniń tásirine baylanıshı bolǵan bolıwı da múmkin.

Ádebiyatlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 1 noyabrdaǵı «Xalqaro baxshichilik san’ati festivalini o‘tkazish to‘g‘risida»ǵı PQ-3990-sonlı qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Xalqaro baxshichilik san’ati festivali ochilishiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagı nutqı» Qoraqalpog‘iston tongi gazetasi 2019-yil 11-aprel, № 15-16.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 14-maydagı «Baxshichilik san’atini yanada rivojlantirish chora - tadbirlari to‘g‘risida»ǵı PQ 4320-sonlı qarori.
4. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1968.
5. Адамабаева Т. Революцияға шекемги қарақалпақ музыкасы. – Нөкіс: “Қарақалпақстан”, 1976.
6. Ерејеров А.А. Бақсы һәм јırawshılıқ tiykarları. Oqıw metodikalıq qollanba. – Nókis: 2020. 205-b.
7. Жирмунский В.М. Среднеазиатские народные сказители. Известия всесоюзного географического общества. Т. 79, вып. 4. – С. 408.

Baqsılardıń shákirt tayarlawdaǵı usınday dástúri jóninde kórnekli ilimpaz V.M.Jirmunskiy óziniń «Среднеазиатские народные сказители» degen miynetinde qızıqlı pikirler aytadı [7]. Aqımbet baslaǵan mekteptiń tıpkilikli repertuarları Maqtımqulı, Ajiniyaz, Berdaq hám basqa da shıǵıs xalıqları shayırlarınıń qosıqları hám “Gárip ashıq”, “Sayatxan Hamra”, “Húrliqa Hamira”, “Yusup Axmet”, “Goruǵlı” hám t.b. dástanları boldı. Burınnan aytıp júrgen qaraqalpaq qosıq hám namaların atqarıw menen qatar, kóp ǵana namalardı qayta islep ózi de namalar dóretti. «Yaǵlı báhár», «Beyish», «Qızlar úyge kir», «Tarlan», «Ala qayıs» Aqımbet dóretken namalar qatarına kiredi. Onnan tısqarı ózbek hám túrkmen namaların kóp úyrenip onı qaraqalpaq baqsıshılıq ónerine endiriwde Aqımbettiń xızmeti úlken boldı. Aqımbet ustaz, shólkemlestiriwshi, namalar dóretip rawajlandırıwshi bolıp ǵana qoymastan, ol kúshli atqarıwshi, xosh hawazlı talant iyesi edi. Onıń atqarıwshılıq sheberligi haqqında xalıq arasında saqlanǵan rawiyatlar onı talantlı baqsı bolǵanlıǵın bildirip, xalıqtıń baqsıǵa bolǵan súyispenshiligini, maqtanishin kórsetedi. Xalıq arasında: “Aqımbettiń anası onı tuwarda búlbúldiń góshine jerigenbis”, “Aqımbet saz shertip otırǵanda búlbúl kelip duwtarınıń qulaǵına qonıp kete beredi” - degen sózler júredi. Álbette bul xalıqtıń baqsıǵa bolǵan shın iqlası, oǵan bergen joqarı bahası sanaladı. Biz Aqımbet baqsınıń dóretken namaları haqqında ańızlarǵa itibar qaratsaq: kúnderden bir kúni Xiywanıń xanı Muxammed Raxim xan óziniń patshalıq saltanatın maqtatıw hám kewil kóteriw ushın qol astındaǵı ellerden ataqlı baqsı, jıraw, sazendelerdi tańlaw ótkeriw ushın shaqırtıp aytıradı [5]. Bul tańlawǵa Aqımbet baqsı barıp qatnasıp qaraqalpaqtıń “Alaqaıysı” klassikalıq namasın dóretedi [5]. Aqımbettiń kóp sanlı shákirtlerinen: Edenbay, Esemurat, Serek, Bayniyaz, Dosnazar solaqay, Muwsa hám t.b. onıń baqsıshılıq mektebiniń dańqın qaraqalpaq, Xorezm, túrkmen hám Buxara ámirligne qaraslı ellerge jayadı. Aqımbette olarǵa tereń mehir muhabbat penen ózinde bar barlıq baqsıshılıq bilimlerin qunt penen úyretedi. Ózi de Ámiwdáryanıń arǵı hám bergi jaǵına dańqı túsken baqsı bolıp, zamanınıń aldınǵı qatarlı adamı boldı [6].

Aqımbet baqsı qaraqalpaqta baqsıshılıq óneriniń qalıplesip rawajlanıwına úlken úles qosqan baqsılardıń biri. Aqımbet baqsınıń shákirtleriniń biri Muwsa bolıp, ol baqsı bolıp ǵana qalmaq, talantlı dóretiwsilik xızmeti menen de kózge túsedi. Muwsa ustazınıń barlıq baqsıshılıq hám dóretiwsilik sheberligin úyrenip, Aqımbet baslaǵan baqsıshılıq mektepke dóretiwsilik ózgerisler kirgizip, diapazonın keńeytti, kóp ǵana xalıq namaların qayta isleydi hám bir qansha jańa namalar dóretedi. Ol óz zamanınıń melodisti, xalıq namaların tereń úyrenip onıń rawajlanıwı ushın úlken úles qostı. Aqımbet te Muwsanı 6-7 jıl úyretip, óziniń barlıq baqsıshılıq ónerleriniń sırların iziretti. Muwsanıń usı isenimdi aqlaǵanını onıń ómiri hám milliy muzikalıq dóretiwsiliginen tabamız. Muwsa qaraqalpaq muzıkasınıń ataqlı wákili hám Aqımbet baslaǵan mekteptiń dawam ettiriwshi ǵana bolıp qalmaq dóretiwsilik jaqtan qayta islep, rawajlandırıwshi, onı biyik dárejege kóteriwshi kórkem óner ǵayratkeri dep bilemiz.

REZYUME. Maqola baxshichilik san'ati va uning chuqur tarixiga bag'ishlanadi. Shu bilan birga milliy musiqa va qo'shiqlarni yaratgan, xalqaro miqyosida katta obro'ga ega, qoraqalpoq baxshichilik san'atida o'z o'rniga ega bo'lgan ijrochilardan biri Aqimbet baxshi haqida so'z boradi. Aqimbet baxshi xalq musiqasini chuqur o'rganib, qoraqalpoq baxshichilik san'atining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan o'z davrining kuychisi sifatida tilga olinadi.

РЕЗЮМЕ. Статья посвящена искусству дарения и его глубокой истории. Также речь идет об Акимбете бахши, одном из исполнителей, которое имеет место в каракалпакском бахши-искусстве. Акимбет бахши упоминается как певец своего времени, глубоко изучивший народную музыку и внесший большой вклад в развитие каракалпакского искусства бахши.

SUMMARY. The article is devoted to the art of giving and its deep history. We are also talking about Akimbet bakhshi, one of the performers who takes place in Karakalpak bakhshi art. Akimbet bakhshi is mentioned as a singer of his time, who deeply studied folk music and made a great contribution to the development of the Karakalpak art of bakhshi.

INSANĠA MANIPULYACIYALIQ TÁSIRDIN ÓZGESHELİKLERI

O.Y. Joldasbayev – *stajyor oqıtıwshı*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: axborot, manipulyatsiya, g'oya, jamiyat, globalloshuv, ma'naviyat, inson, internet, psixologiya.

Ключевые слова: информация, манипуляция, идея, общество, глобализация, духовность, человек, интернет, психология.

Key words: information, manipulation, idea, society, globalization, spirituality, man, internet, psychology.

Búgin globallasıw óz tásirin ótkermegen hesh bir taraw qalmadı, desek durıs boladı. Dáslep ol mámlekettin ekonomikalıq rawajlanıwında sáwlelengen bolsa, házirgi kúnge kelip kúndelikli turmısımızdın barlıq qubılısların qamtıp aldı. Tariyxqa názer salsaq áyyemgi dáwirlerde xabar yáki maǵlıwmat qáwim sardarı hám shamanlar quralı bolıp kelgen. Adamnıń ómiri tek ǵana fizikalıq ortalıqta tabiyat dúnyasında júz bermey, al ol adam tárepinen dórelgen jasalma dúnyada da keńnen ashıladı. Xabar ortalıǵı adam tárepinen úziksiz hám tez pát penen keńeyiwi sonday-aq, xabar ortalıǵına birikken túrde hár qıylı xabarlardın ómir súriwi birdey waqıtta adekvat túrde qorshaǵan dúnyanı sáwlelendiriwshi xabardıń hám deformaciyalanǵan, burmalanǵan xabardıń ómir súriwi múmkin. Bunday bolıwın sebepleri retinde biliw procesiniń quramalıǵı hám bizlerdin dúnya haqqındaǵı bilimlerimizdin tolıq emesligi, xabardı dóretiwshi adamlardıń subektivligi, bir tárepke tartıwında kórinedi. Ayırım waqıtları sanalı túrde qorshaǵan ortalıqtaǵı adamlardı óz maqsetlerine jetiw ushin adastırıw hám óz is-háreketleri menen olarǵa jetkizilgen zıyandı basshılıqqa almay xabarlıq processlerdi qollanıwı alıp qaraladı. Usı sebeplerge baylanıslı xabar ekologiyası, yaǵnıy adamnıń psixikasın jalǵan hám hádden tis xabarlardan qorgaw aktual máselege aylanadı.

Xabar resurstin ózgeshe túri. Resurs – materiallıq predmetlerdi yáki energetikalıq, strukturalıq yamasa predmettin qandayda bir basqa sıpatmaların hám qandayda bir biliw zapasın beredi. Xabar resursları materiallıq resurslardan parıqlanadı, olar tawsılmaydı, qayta tiklew hám jańalanıwdıń basqasha metodların talap etedi. Ásirler dawamında xabarǵa hár qıylı pikirler berilgen. Bul sózdın ulıwma qollanılatuǵın máni – nárseler, qubılıslar, waqıylar h.b. haqqında qanday da bir maǵlıwmatlarǵa iye qálegen bayanlama. Xabar túsiniǵı latinsha “informatio” túsiniǵiniń mazmunı menen jaqın bolıp, túsindiriw bayan etiw degen mánisin bildiredi [1:38]. Ilimiy ádebiyatlarda xabar – hár qıylılıqtı jetkerip beriw xabar – kóp túrliliknin sáwleleniw, kóp túrlilikni jetkerip beriw retinde túsindiriledi. Xabardıń keń mánisindegi táriypi kibernetika iliminde keltirilgen. Onıń tiykarshısı Norbert Vinerdin jazıwınsha informaciya bul biz oǵan hám onıń bizin sezimlerimizge sáykesleniwshi, sırtqı dúnyadan alınǵan mazmundı túsindiriliwi [2:11].

Bul jerde ne sebepten xabarǵa hár qıylı ańıqlamalar berilgen? - degen sorawdın payda bolıwına filosofiya iliminde otız jıldan aslam waqıt ishinde xabardı izertleniwine baylanıslı hár qıylı, bir – birine qarsı turǵan eki metodologiyalıq usıldın tásirin tiygizgenin kóriwimizge boladı. Olar atributivlik hám funkcionallıq usıllar dep ataladı. Atributivlik usılda xabar materiyanıń qásiyeti dep túsindiriledi. «Funkcionalistler» xabardı tek ǵana ózin - ózi shólkemlestiriwshi, quramalı sistemalar menen baylanıstıradı. Olardıń arasındaǵı ayırmashılıq nede?

Birinshi usılda xabar janlı da, jansız da materiyanıń

qásiyetin ańlatadı. Funkcionallıq usılda xabar tek ǵana janlı materiyanıń qásiyetin ańlatadı. Solay etip, atributivlik usıl berilgen túsinikti keń mániste alıp qaraydı, bizlerdin pikirimizshe de, xabar materiyanıń universallıq qásiyetin beredi hám onıń deregi retinde jansız materiya da bolıwı múmkin.

Solay etip, dáslebinde xabar – adamlar tárepinen awızkeń, jazba yamasa basqa usılda jetkerilip berilgen maǵlıwmatlardı beredi. Ol óz ishine adamlar arasında maǵlıwmatlar menen almasıwdı, sociallıq hám haywanlar dúnyasındaǵı hár qıylı obektler arasındaǵı signallar almasıwın qamtıydı.

Adam zárúrli xabardı: birinshiden, tikkeley tájiriybeden, ekinshiden, jeke qatnasıqtan, úshinshiden, xabardıń hár qıylı dereklerin aladı. Jámiyetin rawajlanıw nızamlılıǵı sıpatında informaciyalıq dereklerden (tikkeley tájiriybe hám jeke qatnasıqqa salıstırǵanda) alınatuǵın xabar muǵdarınıń kóbeyiwi hám onıń ústinlikke iye bolıwı alıp qaraladı. Adam, onıń kúndelikli turmısı adam ushın obektiv reallıqtıń tásirinen kem bolmaǵan «ekinshi reallıqtı», «subektivlik reallıqtı» dóretetuǵın massalıq kommunikaciyaǵan gárezli bolıp barmaqta. Bul jerde M.Gandidin “Men úyimniń dárwaza hám esiklerin mudamı bekkem jawıp otıra almayman, sebebi úyme taza hawa kirip turıwı kerek. Sonıń menen birge ashılǵan esik hám aynalarımnan kirip atırǵan hawa dawıl bolıp úyimdi awdar – teńker qılıp taslawın, ózimdi bolsa jıǵılıp jiberiwın qálemeymen“ [3:56] degen pikiri búgingi kún ushin hám aktual másele bolıp qalmaqta.

Adamlarǵa xabar, xabar - psixologiyalıq tásir olardıń pútkil ómiri dawamında iske asırladı. Massalıq kommunikaciya xabardı tayarlawdın hám jetkerip beriwdin arnawlı usıllarınan paydalanadı. Bul usıllardı massalıq kommunikaciya quralları, ǵalaba xabar quralları yaqi mass-media dep ataydı hám olardı sinonimler túrinde qollanadı.

Xabar – psixologiyalıq tásirde manipulyativlik tásir túsiniǵi keńnen paydalanıladı. Manipulyaciya sózinin túbiri latinsha manus sózinen alınıp, qol hám ple toltırıw [4:81]. Evropa tilleriniń sózliklerinde bul sóz obektlerge belgili bir maqsetler, niyetler tiykarında qatnas jasawdı ańlatadı (misalı, qol menen basqarıw h.b.). Bunday is-háreketler ushın epshilik, sheberlik kerek. Texnikada mexanizmlerdi basqarıw ushın paydalanılatuǵın, ápiwayılastırıp aytqanda, qoldıń dawamı bolǵan aspablar (qurallar) manipulyatorlar dep ataladı.

Berilgen mazmunnan bul sózdın zamanagóy astarlı máni, yaǵnıy obektler, nárseler sıyaqlı adamlarǵa bolǵan sheber qatnas kelip shıǵadı. Ingliz tiliniń Oksfordlıq sózliginde manipulyaciya «jek kóretuǵın podtekst penen berilgen, jasırın basqarıwdı yamasa qayta islep shıǵıwdı, adamlarǵa tásir etiw aktin yáki olardı epshil basqarıwdı» ańlatadı. Áyyemgi grek filosofi Platonnıń pikirine kóre, manipulyaciya-insan erkin boysındırıwǵa hám adamnıń pikirlewin basqarıwdı fizikalıq májbúrlewsiz baǵdarlawǵa imkan